

 <https://orcid.org/0000-0001-7039-1017>

Jadwiga Zimpel

e-mail: jzimpel@amu.edu.pl

KULTUROWE CZYNNIKI POSTAW WOBEC „CZWARTEJ PRZYRODY” W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ

Cultural factors of attitudes towards “nature of the fourth kind” in urban space

Abstract: The return of spontaneous plants to the city is now considered a valuable process helping to balance degraded urban ecosystems (Kowarik, Körner 2005, Jakubowski 2019, 2020). However, research on public attitudes towards the “nature of the fourth kind” in the city and peri-urban areas shows that they are not unequivocally positive and are accompanied by conflicting feelings (Hunziker 1995, Bauer 2005, Sonti 2019). Addressing the issue of ambivalence associated with new wilderness, the article proposes its cultural interpretation. Firstly, it contextualises ambivalence as a contemporary form of the “numinous” experience (Otto 1999) that arises in encounters with the life dynamics of spontaneous plants that escape human control. Secondly, it identifies archetypal spatial figures of Western urban culture, namely wall and parcel, as cultural factors shaping attitudes toward the new wilderness both at the level of “situations” and “ideologies” (Kłoskowska 1973). Thirdly, it aims to reorient the view of new wilderness in the city with the use of the topological concept of “figuration” (Lash 2012) and the idea of thinking together with plants (Haraway 2016). The above issues are presented against the backdrop of two questions: about the politics guiding research on the social perception of the new wilderness and about the possibility of developing a more nuanced understanding of the “nature of the fourth kind” concept that goes beyond the scale of the wastelands by taking into account the micro-perspective of the mobile urban subject and the unconventional creativity of plants.

Keywords: ambivalence, *numinosum*, cultural theory of attitudes, spatial archetypes, cultural topology

Kulturowe czynniki postaw wobec „czwartej przyrody” w mieście

Z końcem lat 90. XX wieku problematyka postaw wobec „czwartej przyrody” i ogólnej procesów „sukcesji wtórnej”¹ w mieście, polegających na powstawaniu „zbiorników roślinnych rozwijających się samoistnie bez ingerencji człowieka na siedliskach opuszczonych czy zdegradowanych”², stała się przedmiotem wielu projektów badawczych prowadzonych przez reprezentantów różnych dyscyplin nauki, skupionych wokół uniwersyteckich, federalnych i rządowych instytucji badawczych w Europie i Stanach Zjednoczonych³. W ostatnich latach liczba tych badań wzrasta⁴, co – jak można przypuszczać – ma swoje źródła zarówno w przemianach paradygmatów ochrony przyrody⁵ i pojawieniu się nowych koncepcji zarządzania

¹ K. Jakubowski, *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody i funkcji nieużytków miejskich*, Fundacja Dzieci w Naturę, Kraków 2020, s. 119.

² K. Jakubowski, *Czwarta przyroda w mieście*, „Autoportret. Pismo o dobrej przestrzeni” 2019, nr 3 (66), <https://www.autoportret.pl/artykuly/czwarta-przyroda-w-miescie/> (dostęp: 13.01.2024).

³ Uwzględniając kryterium komplementarności metodologicznej, biorę pod uwagę głównie badania realizowane w Swiss Federal Institute for Forest, Snow and Landscape Research WSL z siedzibami w Birmensdorfie, Davos, Cadenazzo i Lozannie (<https://www.wsl.ch/en/index.html>) oraz badania prowadzone w Northern Research Station USDA Forest Service w Baltimore, mieście, w którym dynamicznie rozwija się obecnie nowa szkoła badań miejskich Baltimore School of Urban Ecology.

⁴ Zob. np. M. Hunziker, *The Spontaneous Reafforestation in Abandoned Agricultural Lands: Perception and Aesthetic Assessment by Locals and Tourists*, „Landscape and Urban Planning” 1995, nr 31; A.R. Lutz, P. Simpson-Housely, A.F. de Man, *Wilderness: Rural and Urban Attitudes and Perceptions*, „Environment and Behavior” 1999, nr 31 (2); D. Rink, *Surrogate Nature or Wilderness? Social Perceptions and Notions of Nature in and Urban Context* [w:] I. Kowarik, S. Körner, *Wild Urban Woodlands*, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg 2005; N. Bauer, *Attitudes toward Wilderness and Public Demands on Wilderness Areas* [w:] I. Kowarik, S. Körner, *Wild Urban Woodlands*, op. cit.; N. Bauer, A. Wallner, M. Hunziker, *The Change of European Landscapes: Human–Nature Relationships, Public Attitudes towards Rewilding and the Implications for Landscape Management in Switzerland*, „Journal of Environmental Management” 2009, nr 90; N. Bauer, C. Halbac-Cotoara-Zamfir, R. Halbac-Cotoara-Zamfir, B. Megyesi, *Attitudes and Environmental Citizenship* [w:] J. Boeve-de Pauw, J. Činčera, N. Gericke, A.C. Hadjichambis, M.C. Knippels, D. Paraskeva-Hadjichambi, P. Reis (red.), *Conceptualizing Environmental Citizenship for 21st Century Education, Environmental Discourses in Science Education 4*, SpringerLink, 27.02.2020, https://doi.org/10.1007/978-3-030-20249-1_7 (dostęp: 13.01.2024); N.F. Sonti, *Ambivalence in the Woods: Baltimore Resident Perceptions of Local Forest Patches*, „Society and Natural Resources” 2020, t. 33, nr 7, <https://doi.org/10.1080/08941920.2019.1701162> (dostęp: 13.01.2024); B.M. Zoderer, E. Tasser, *The Plurality of Wilderness Beliefs and their Mediating Role in Shaping Attitudes towards Wilderness*, „Journal of Environmental Management” 2021, nr 277; L. Bach, M. Egerer, U. Klisch, T.M. Straka, *Beyond Values: How Emotions, Anthropomorphism, Beliefs and Knowledge Relate to the Acceptability of Native and Non-native Species Management in Cities*, „People and Nature” 2022, s. 1–15, <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pan3.10398> (dostęp: 13.01.2024).

⁵ F. Mathews, *From Wilderness Preservation to the Fight for Lawlands: Towards a Revisioning of Conservation* [w:] R. Bartel, M. Branagan, S. Harris, F. Utley (red.), *Rethinking Wilderness and the Wild: Conflict, Conservation and Co-existence*, Routledge, Abingdon–New York 2021.

publicznego, wspartych na idei partycypacyjnego współrządzenia⁶, jak i w postępującym od lat 70. XX wieku procesie deindustrializacji oraz towarzyszącym mu „prognozowanym dalszym ograniczaniu roli rolnictwa i leśnictwa w Europie”⁷. Wszystkie te zjawiska, w tym zwłaszcza proces deindustrializacji, postawiły współczesne miasta i regiony przed koniecznością odnalezienia sposobu rekultywacji opuszczonych przez przemysł i rolnictwo terenów miejskich i peri-miejskich, które byłyby efektywne nie tylko z ekonomicznego i ekologicznego punktu widzenia, ale odpowiadałyby także na potrzeby społeczne mieszkańców miast, wpisując się jednocześnie w kontekst przemian kulturowych związanych z krytyką antropocenu. Jednym z takich rozwiązań okazała się rozwinięta na styku fitobiologii, nauk o ekosystemach, architektury krajobrazu i estetyki koncepcja „nowej dzikości”, z której wyrasta interesująca nas tu idea „czwartej przyrody” (*nature of the fourth kind*)⁸.

Pojęcie „czwartej przyrody”, zaprezentowane w Polsce przez Kaspra Jakubowskiego⁹, pojawiło się po raz pierwszy w pracach niemieckiego ekologa roślin Ingo Kowarika¹⁰. Kowarik wprowadził je jako termin wpisujący się w ramy w założeniu „nie-naukowego podejścia do natury miejskiej”¹¹ (*four natures approach*) w celu nazwania habitatów przyrodniczych powstających w efekcie procesu spontanicznego rozwoju roślin na „terenach porzuconych”¹², takich jak nieczynna stacja kolejowa Südgelände w Berlinie¹³. Chodziło o niewartościujące i wystarczająco obrazowe dla celów popularyzacyjnych, sprzyjające efektywnej komunikacji między badaczami, decydentami i społecznościami lokalnymi odróżnienie siedlisk na nowo anektowanych przez rośliny od terenów „pierwszej”, „drugiej” i „trzeciej przyrody”, stanowionych odpowiednio: przez pozostałości nieprzekształconej przez człowieka dzikiej (pierwszej) przyrody, usytuowane peryferyjnie tereny rolnicze (druga przyroda) oraz miejsca zieleni intencjonalnie zagospodarowanej i zakomponowanej, takie jak parki, ogrody czy cmentarze (trzecia przyroda)¹⁴. Miejsca czwartej przyrody to zatem habitaty roślinne, wobec których możemy stosować pojęcie *urban novel ecosystems*¹⁵

⁶ J. Przywojska, *Rewitalizacja miast: aspekt społeczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

⁷ N. Bauer, *Attitudes toward Wilderness...*, op. cit., s. 50.

⁸ I. Kowarik, *Wild Urban Woodlands: Towards a Conceptual Framework* [w:] I. Kowarik, S. Körner, *Wild Urban Woodlands*, op. cit., s. 22.

⁹ K. Jakubowski, *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody...*, op. cit.; idem, *Czwarta przyroda w mieście*, op. cit.

¹⁰ I. Kowarik, *Wild Urban Woodlands...*, op. cit., s. 22.

¹¹ Ibidem, s. 21.

¹² Ibidem, s. 22.

¹³ I. Kowarik, *Cities and Wilderness: A New Perspective*, „International Journal of Wilderness” 2013, t. 19 (3), s. 33.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ K. Jakubowski, *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody...*, op. cit., s. 105–126.

oraz „nowej” (*new wilderness*)¹⁶ czy też „wtórnej dzikości” (*secondary wilderness*)¹⁷. Oznacza to, że pojawiają się one bez udziału praktyk z zakresu kultury ogrodniczej, w procesie samoorganizacji miejskich ekosystemów przyrodniczych, która polega na anektowaniu przez rośliny spontaniczne terytoriów dotychczas kontrolowanych przez człowieka¹⁸. Od dzikości starego typu (*old wilderness*)¹⁹, stanowiącej tradycyjny obiekt ochrony przyrody, nową dzikość, którą ucieleśniają miejsca przyrody czwartego rodzaju, odróżnia przede wszystkim jej „warstwowa, naturo-kulturowa struktura”²⁰. Ten hybrydyczny czy, jak proponuje Kowarik, „bipolarny” – „w tym samym stopniu sztuczny i naturalny” – charakter siedlisk czwartej przyrody sprawia, że wywołują one „poczucie zagubienia i niepewności” towarzyszące próbom ich naukowej klasyfikacji²¹. Problem ten nie dotyczy jednak wyłącznie reprezentantów nauki, ale jest także udziałem mieszkańców i użytkowników współczesnych miast. Dokładniejsze poznanie ich nastawienia wobec nowej dzikości stało się w związku z tym istotnym zadaniem badawczym ostatnich lat, sytuowanym w kontekście dążeń do przywracania równowagi ekosystemowej w miastach, rozchwianej przez „ekspulsywne”²² praktyki nowoczesnej i ponowoczesnej urbanizacji.

Celem artykułu jest kulturowa interpretacja wybranych ustaleń badawczych w zakresie społecznego odbioru czwartej przyrody. Tło problemowe proponowanej interpretacji tworzy otwierające wywód pytanie o polityki kierujące badaniami nad społeczną percepcją dziczejącego miasta. W dalszej kolejności zdiagnozowane w przeanalizowanych badaniach Nicole Bauer, Marcela Hunzikera i Nancy Falxy Sonti zjawisko ambiwalencji postaw wobec nowej dzikości jest problematyzowane jako współczesna forma doświadczenia *numinosum*²³, opisanego przez Rudolfa Otto, pojawiającego się w efekcie zetknięcia podmiotu z dynamiką życiową roślin spontanicznych niepodporządkowanych ludzkiej kontroli. Następnie w odniesieniu do koncepcji Antoniny Kłoskowskiej artykuł wyróżnia kulturowe czynniki postaw wobec czwartej przyrody w mieście, które kształtują jej ambiwalentną percepcję, zarówno na poziomie oddziaływania „sytuacyjnego”, jak i „ideologicznego”²⁴, identyfikując jako takie, dwie figury przestrzenne zachodniej kultury miejskiej – mur i parcelę.

¹⁶ I. Kowarik, *Wild Urban Woodlands...*, op. cit., s. 22.

¹⁷ N. Bauer, *Attitudes towards Wilderness...*, op. cit., s. 47.

¹⁸ I. Kowarik, *Wild Urban Woodlands...*, op. cit., s. 22.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, s. 3.

²¹ Ibidem.

²² S. Sassen, *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge–London 2014.

²³ R. Otto, *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, przeł. B. Kupis, Wydawnictwo KR, Warszawa 1999.

²⁴ A. Kłoskowska, *Cultural Determination of Attitudes*, „The Polish Sociological Bulletin” 1973, nr 1–2 (28–29).

Odnosząc się w dalszej kolejności do topologicznej koncepcji „figuracji”²⁵ Scotta Lasha oraz idei „myślenia razem z roślinami”²⁶ nawiązującej do ustaleń Donny Haraway, artykuł proponuje spojrzenie na nową dzikość z uwzględnieniem mikroperpektywy pieszej przechadzki.

Polityki badań nad społeczną percepcją czwartej przyrody

Projektom badawczym poświęconym identyfikacji postaw wobec czwartej przyrody towarzyszy założenie, że poznanie stosunku społeczności lokalnych do dzikości i jej „rozprzestrzeniania się” (*wilderness spread*) ma szansę przełożyć się na adekwatniejsze w odniesieniu do lokalnych potrzeb gospodarowanie porzuconymi gruntami i zrównoważone podejście do kształtowania krajobrazów nowej dzikości²⁷. Według Kaspra Jakubowskiego architektonicznemu „modelowaniu” procesów sukcesji wtórnej powinny ponadto towarzyszyć działania z zakresu edukacji ekologicznej, uzmysławiające rolę roślinności spontanicznej w odnowie zdegradowanych ekosystemów miejskich²⁸. Badania nad społeczną percepcją „czwartej przyrody” i towarzyszący jej projekt edukacji ekologicznej stanowią także element promowania nowej dzikości, co w założeniu ma zwiększyć społeczną akceptację dla charakterystycznych dla niej fenomenów przestrzennych i estetyk. Jest to o tyle istotne, że zdaniem Dietera Rinka to przede wszystkim wartości estetyczne pośredniczą w społecznym rozpoznawaniu czwartej przyrody w miastach jako enklaw natury²⁹. W wypracowaniu społecznego konsensusu w sprawie oceny miejsc nowej dzikości upatruje się ponadto możliwość odnowy bioróżnorodności na terenach zurbanizowanych oraz szansę zwiększenia poparcia dla działań na rzecz ochrony habitatów dzikości pierwotnej, znajdującej się poza miastem³⁰. Z jednej strony zatem wzrost popularności badań nad percepcją nowej dzikości można uznać za jeden z przejawów partycypacyjnego podejścia do projektowania przestrzeni miejskiej. Jego początki Matthew Gandy, analizujący obecne w dyskursie urbanistycznym „ekologiczne wyobrażenia” dotyczące miejskiej natury, datuje na przełom lat 50. i 60. XX wieku³¹. Z drugiej strony natomiast ma on u swego podłoża nie tylko doświadczenie lokalnych spotkań z dzikością, lecz przede wszystkim globalne polityki gospodarowania przestrzenią prezentowane w międzynarodowych

²⁵ S. Lash, *Deforming the Figure: Topology and the Social Imaginary*, „Theory, Culture & Society” 2012, nr 29 (4/5).

²⁶ D. Haraway, *Staying with the Trouble: Making Kin in Chthulucene*, Duke University Press, Durham–London 2016.

²⁷ N. Bauer, *Attitudes towards Wilderness...*, op. cit., s. 63.

²⁸ K. Jakubowski, *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody...*, op. cit., s. 328, 358–360.

²⁹ D. Rink, *Surrogate Nature or Wilderness?...*, op. cit., s. 74.

³⁰ I. Kowarik, *Cities and Wilderness...*, op. cit., s. 32.

³¹ M. Gandy, *Urban Nature and Ecological Imaginary* [w:] N. Heynen, M. Kaika, E. Swyngedouw (red.), *In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism*, Routledge, London–New York 2006, s. 67.

dokumentach pod hasłem „zielonej rewolucji”, które, jak pokazują badania hinduskiej badaczki ekofeministycznej Vandany Shivy, rzadko korespondują z interesami i wiedzą praktyczną lokalnych społeczności. Przykładem tego jest, między innymi, destrukcyjna dla rdzennych agrokultur, gleb i żyjących z ich uprawy kobiet implementacja monokultur rolniczych³². Ważnym impulsem motywującym badania nad postawami wobec wtórnej dzikości, poza dążeniem do wypracowywania na ich podstawie odpowiadających społecznym oczekiwaniom rozwiązań projektowych, są także cele poznawcze nauk społecznych, choć trudno dziś wyraźnie stwierdzić, który z „interesów”, by posłużyć się znaną koncepcją Jürgena Habermasa³³, realizują. W konsekwencji toczącą się od ponad dwóch dekad debatę nad społecznym odbiorem „czwartej przyrody” można rozpoznać jako niepoddający się jednoznacznej interpretacji splot różnych polityk i języków. Jeśli przyglądać się mu z perspektywy wyznaczonej przez „krytyczne studia nad roślinami”, może się nasunąć pytanie, czy jedną z nich nie jest biopolityka³⁴, polegająca w tym wypadku na zaprzęgnięciu roślin do pracy mistyfikującej źródła deindustrializacji. Za dyskursywną kanwę wspomnianej debaty uznać można bowiem dobrze ugruntowaną w badaniach miejskich koncepcję postindustrialnego przesunięcia, dokonującego się w myśleniu o kulturowej roli miast, które utraciwszy status miejsc produkcji przemysłowej, przekształcają się w miejsca produkcji symbolicznej³⁵, wspierającej obecnie rozwój kultury miejskiej jako kultury czasu wolnego i rekreacji. Parki przemysłowe takie jak kompleks przemysłowy kopalni i koksowni Zollverein w Essen czy nowojorska High Line stanowią charakterystyczne dla tej kultury typy nowych przestrzeni miejskich, które w praktyce od parków trzeciej natury, zwłaszcza w przypadku projektu nowojorskiego, różnią się przede wszystkim innym podejściem do praktyk kultywacji. Czy postindustrialna zmiana kulturowej roli miast oznacza, że formy podmiotowości kulturowej charakterystyczne dla kultury miejskiej zorganizowanej wokół produkcji, wymiany handlowej, lokalnego dziedzictwa kulturowego i samorządności, do której odwoływali się między innymi Joel Kotkin w *Powszechnej historii miasta*³⁶ czy wcześniej Krzysztof Nawratek w *Mieście jako idei politycznej*³⁷, opuściły postindustrialne miasto? O tym, że tak się nie stało, przekonują wnioski z wybranych badań nad postawami wobec „czwartej przyrody”, przeprowadzonych w Szwajcarii niezależnie przez

³² V. Shiva, *Women's Indigenous Knowledge and Biodiversity Conservation* [w:] M. Mies, V. Shiva, *Ecofeminism*, Zed Books, London–New York 2014, s. 167. Krytyczny głos Shivy nasuwa myśl, że podczas gdy w Europie i Stanach Zjednoczonych na gruntach opuszczonych przez przemysł i rolnictwo zakłada się parki nowej dzikości, w krajach globalnego Południa likwiduje się samowystarczalne rolnictwo.

³³ J. Habermas, *Interesy konstytuujące poznanie*, przeł. L. Witkowski, „Colloquia Communia” 1985, nr 2 (19).

³⁴ M. Zamorska, *Z uważnością i troską: feministyczne studia nad roślinami*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2022, R. LXXXIV, z. 1, s. 198.

³⁵ S. Zukin, *The Cultures of Cities*, Blackwell Publishing, Malden 1995.

³⁶ J. Kotkin, *Powszechna historia miasta*, przeł. P. Jaworski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2018.

³⁷ K. Nawratek, *Miasto jako idea polityczna*, przedm. J. Staniszkis, Korporacja Ha!art, Kraków 2009.

Bauer i Hunzikera oraz w USA przez Sonti. Wynika z nich, że waloryzacja obecności „czwartej przyrody” w mieście i na terenach dotychczas aktywnie kultywowanych przez człowieka nie jest jednoznacznie pozytywna, a jedną z głównych kategorii kognitywnej i uczuciowej reakcji, którą wywołują w podmiocie miejsca nowej dzikości, jest ambiwalencja. Na podstawie badań Bauer, Hunzikera i Sonti można zauważyć, że stopień nasilenia tego opartego na kontraście uczucia różni się w zależności od zmiennych takich jak grupa społeczna, typ aktywności łączącej podmiot z dziczącym krajobrazem czy przeszłe doświadczenia kontaktu z dziką przyrodą. Jednak we wszystkich przypadkach zarysowuje się ono jako główny emocjonalny komponent badanych postaw.

Zurych, Engadyna, Balitmore: wybrane badania społeczne nad postawami wobec dziczenia

Nicole Bauer w swoich badaniach przeprowadzonych w Szwajcarii w drugiej połowie lat 2000. za ważny czynnik uwzorowania postaw wobec wtórnej dzikości i jej rozprzestrzeniania się uznała aspekty demograficzne, takie jak wiek oraz zakres deklarowanej przez respondentów profesjonalizacji więzi z naturą³⁸. Jej projekt obejmował cztery wybrane lokalizacje w okolicy Zurychu: las wykorzystywany dotychczas w produkcji drewna, renaturalizowane tereny zalewowe blisko miasta, zarośnięte pole uprawne oraz sytuujący się w okolicy miasta dziki krajobraz alpejski³⁹. Opierając się na wywiadach pogłębionych przeprowadzonych w pierwszej fazie badań, Bauer wyodrębniła siedem głównych kategorii pojęciowych wpływających na odbiór dzikości przez respondentów: „piękno, kontrast, różnorodność, użyteczność, bezpieczeństwo, przeszłe doświadczenia kontaktu z przyrodą, wolność od regulacji”⁴⁰. Na ich podstawie badaczka wyróżniła następnie trzy główne typy więzi z dzikością⁴¹. Pierwszy z nich reprezentują „konserwatywni oponenti dzikości”, którzy postrzegają jej rozprzestrzenianie się jako przejaw kryzysu i zagrożenie dla kulturowych wartości krajobrazu⁴². Grupę drugą tworzą „opponenti dzikości zorientowani na rekreację”, dla których zdziczenie dotychczas kultywowanych terenów może prowadzić do ograniczenia ich dostępności⁴³. Trzecią z wyróżnionych przez Bauer grup – grupę „fanów dzikości” – cechuje z kolei silna więź z dziką przyrodą, której habitaty rozpoznawane są jako miejsca kontrastowo różne od tych doświadczanych na co dzień, zapewniające poczucie wolności, wynikające z nieobowiązywania tu

³⁸ N. Bauer, *Attitudes towards Wilderness...*, op. cit., s. 52.

³⁹ Ibidem, s. 51.

⁴⁰ Ibidem, s. 56.

⁴¹ Ibidem, s. 58.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, s. 59.

ściśłego kodu zachowań⁴⁴. Zgodnie z ustaleniami Bauer tym, co łączy wszystkie trzy typy więzi z dzikością jest jej waloryzacja przez pryzmat subiektywnie definiowanej kategorii piękna, która w przypadku wszystkich grup respondentów silnie koreluje przy tym z pojęciem użyteczności, choć związek tych obu kategorii, jak przekonuje badaczka, ma w każdym przypadku inne społeczno-kulturowe źródła⁴⁵.

Nieco odmienny obraz percepcji rozprzestrzeniania się dzikości na obszarach post-rolniczych odnajdujemy we wcześniejszych o dziesięć lat badaniach Marcela Hunzikera, przeprowadzonych w szwajcarskiej Dolinie Engadyny. Wykazują one, że przynależność do określonej grupy społecznej nie jest czynnikiem decydującym o ambiwalentnym stosunku wobec procesu reforestacji pól uprawnych, jaki wykazywała większość respondentów, z którymi rozmawiał badacz⁴⁶. Hunziker wyjaśnia tę sytuację, odwołując się do ustaleń z zakresu teorii percepcji krajobrazu. Tłumaczy ona zdiagnozowaną ambiwalencję postaw wobec reforestacji poprzez odniesienie do wielowymiarowości doświadczenia krajobrazu przez człowieka⁴⁷. Tę wielowymiarowość badacz stwierdził także w wypowiedziach swoich respondentów⁴⁸. Wśród nakładających się na siebie wymiarów percepcji krajobrazu Hunziker wyróżnił: „tradycję, konserwację natury, zysk i emocje”⁴⁹. Przekładają się one na cztery typy funkcji, jakie krajobraz może odgrywać w życiu poszczególnych respondentów: „dziedzictwo kulturowe, dziedzictwo naturalne, przestrzeń produkcji oraz przestrzeń rekreacji”⁵⁰. Z ustaleń Hunzikera wynika zatem, że czynnikiem kształtującym odbiór dziczejącego krajobrazu jest, związana z rolą, w jakiej podmiot pojawia się w krajobrazie, specyfika więzi z miejscem, a zatem to, które z wyróżnionych elementów percepcji krajobrazu są w danej sytuacji dominujące⁵¹.

Ambiwalencja jako główny element percepcji czwartej przyrody zdiagnozowana została także w badaniach Nancy Falxy Sonti⁵². Amerykańska badaczka analizowała odbiór nowych terenów leśnych znajdujących się w okolicy czterech dzielnic mieszkalnych Baltimore, cechujących się wysokim odsetkiem nieużytków i opuszczonych gruntów zasiedlanych przez roślinność spontaniczną. Z badań Sonti wynika, że pomimo pewnych różnic w percepcji terenów leśnych, znajdujących się w bardzo bliskiej odległości od miejsca zamieszkania respondentów, w zasadzie bez wyjątku żywią oni względem tych terenów „silne i ambiwalentne” uczucia, co wynika z faktu, że są one postrzegane jednocześnie jako przestrzenie dostarczające wizualnej przyjemności

⁴⁴ Ibidem, s. 60.

⁴⁵ Ibidem, s. 58.

⁴⁶ M. Hunziker, *The Spontaneous Reafforestation...*, op. cit., s. 405.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, s. 409.

⁵² N.F. Sonti, *Ambivalence in the Woods...*, op. cit.

estetycznej oraz „chaotyczne i nieprzewidywalne”⁵³. W przypadku wielu respondentów, z którymi Sonti prowadziła wywiady, ogranicza to korzystanie z przydomowych terenów leśnych w celach rekreacyjnych⁵⁴. Badaczka zauważyła także, że czynnikiem kształtującym percepcję terenów nowej dzikości w Baltimore nie jest status własnościowy zajmowanych mieszkań, lecz wcześniejsze doświadczenia w zakresie kontaktu z dziką przyrodą⁵⁵. Jej ustalenia pokrywają się zatem ze sformułowanymi dwie dekady wcześniej wnioskami Szwajcarów w zakresie roli, jaką w kształtowaniu się oceny miejsc czwartej przyrody odgrywa środowiskowa przeszłość podmiotu. Zebrane przez nią wnioski pozwalają także zrefutować niektóre konkluzje wynikające z teorii przywiązania do miejsca, zakładające dodatnią korelację między posiadaniem prawa własności do zamieszkiwanej przestrzeni a temperaturą żywionych względem niej uczuć⁵⁶.

Przedstawione powyżej rekonstrukcje wybranych badań nad społecznym odbiorem nowej dzikości pokazują, że jej percepcja, w przypadku wszystkich lokalizacji analizowanych przez Bauer, Hunzikera i Sonti, nosi w sobie znamiona podwójności. Miejsca czwartej przyrody, choć z różnym nasileniem, jednocześnie trwożą i fascynują. Powszechność ambiwalentnych nastawień względem czwartej przyrody skłania zatem, by tytułowe pytanie o ich kulturowe czynniki postawić nie tylko w perspektywie teorii krajobrazu, jak uczynił Hunziker, lecz także w kontekście kulturowej teorii postaw. W uczuciu ambiwalencji dostrzec można bowiem odpryski doświadczenia „numinotycznego”, którego analiza nie wpisuje się w ramy nauk społecznych. Jego teorię wyłożył niemiecki filozof i historyk religii Rudolf Otto⁵⁷. W koncepcji Otto pojęcie *numinosum* odnosi się do uczucia, które staje się udziałem podmiotu wchodzącego w kontakt z przerastającą go siłą, określaną jako „przedmiot numinotyczny” (*numen*)⁵⁸. Uczucie *numinosum* stanowi według niemieckiego badacza irracjonalny punkt wyjścia kształtowania się wszelkich form kultu, od praktyk magicznych po zinstytucjonalizowane formy religii⁵⁹. Cechą konstytutywną uczucia *numinosum* jest wpisane w nie napięcie między elementami *mysterium tremendum* („tajemnicy pełnej grozy”) i *fascinans* („dionizyjskiego elementu oddziaływań *numen*)”⁶⁰. Pozwala to, zdaniem Otto, przemyśliwać *numinosum* w analogii do kategorii estetycznej, jaką jest Kantowska „wzniosłość”⁶¹, która miałaby stanowić „najskuteczniejszy środek” wyrażania *numinosum* w sztuce⁶². Uczucie numinotyczne łączy zatem biegunowe

⁵³ Ibidem, s. 16.

⁵⁴ Ibidem, s. 13.

⁵⁵ Ibidem, s. 14.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ R. Otto, *Świętość...*, op. cit.

⁵⁸ Ibidem, s. 15.

⁵⁹ Ibidem, s. 45.

⁶⁰ Ibidem, s. 17, 44, 59.

⁶¹ Ibidem, s. 59.

⁶² Ibidem, s. 84.

jakości grozy i fascynacji podobne, choć nie identyczne z tymi, które wywołują w podmiocie rośliny spontaniczne, samowolnie anektujące opuszczone przez człowieka terytoria.

Mur, parcela, fluktuacje. Kulturowa teoria postaw

W świetle ustaleń socjologii kultury postawy są podmiotowymi „dyspozycjami do działania” podejmowanego wobec obiektu, ukształtowanymi przez jego kulturową waloryzację⁶³. Zdaniem Antoniny Kłoskowskiej można wyróżnić dwa komponenty postaw: „kognitywny” i „emocjonalno-ocenny”⁶⁴. Oddziaływanie kultury na kształtowanie się postaw, choć niezwykle trudne do jednoznacznego określenia, zwłaszcza jeśli chodzi o wydzielenie konkretnych, formujących je czynników⁶⁵, dokonuje się dwutorowo: na podstawie „sytuacji” i na podstawie „ideologii”⁶⁶. Sytuacje kształtują postawy poprzez dokonujący się w ich ramach przekaz „wzorów kulturowych”, który zachodzi we wczesnych interakcjach społecznych podmiotu i w kontakcie z jego „fizycznym środowiskiem kulturowym”⁶⁷. Oddziaływanie sytuacji ma charakter implicytny, przedsymboliczny i będzie się szczególnie silnie wiązało z formowaniem emocjonalno-ocennego komponentu postaw⁶⁸. Ideologie z kolei kształtują postawy w ramach językowej transmisji „norm, sądów i komunikatów symbolicznych”⁶⁹. Wyjściowo kognitywny charakter internalizowanego przez podmiot przekazu ideologicznego wpływa przy tym również, co podkreśla Kłoskowska, na emocjonalno-ocenny komponent postaw⁷⁰.

Odniesienie klasycznych już ustaleń Kłoskowskiej do interesującej mnie tu problematyki postaw wobec czwartej przyrody, przejawianych przez współczesne miejskie podmioty, pozwala sformułować hipotezę, że nastawienia te są kształtowane nie tylko przez oddziaływanie sytuacyjne, na które zwracali uwagę Bauer, Hunziker i Sonti i którego rolę akcentują także najnowsze badania z zakresu ekologii miejskiej⁷¹, ale także przez ideologie. To ideologie bowiem są wehikułami transmitującymi takie „wyobrażenia, systemy wartości i powiązane z nimi praktyki”, które zdaniem Magdaleny Zamorskiej stanowią przyczynę niedostrzegania roślin jako żywych, czujących i komunikujących się podmiotów⁷². Dlatego też źródeł „dysonan-

⁶³ A. Kłoskowska, *Cultural Determination of Attitudes*, op. cit., s. 6.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, s. 7.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem, s. 6.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ L. Bach, M. Egerer, U. Klisch, T.M. Straka, *Beyond Values...*, op. cit.

⁷² M. Zamorska, *Z uważnością i troską...*, op. cit., s. 199, 202.

su poznawczego”⁷³, który wyraża się w ambiwalentnych postawach wobec czwartej przyrody, należałoby szukać właśnie w analizie przekazów ideologicznych, kształtujących światopoglądy i estetyczne oczekiwania. Dysonans towarzyszący percepcji nowej dzikości opiera się bowiem na konflikcie między odziedziczonymi przez podmiot przekonaniem na temat tego, jak powinno wyglądać miasto, transmitowanymi za pośrednictwem różnego typu przekazów ideologicznych, a wnioskami, które płyną z obserwacji towarzyszących sytuacji zanurzenia w środowisku miejskim. Tym, co afektuje poruszający się po mieście podmiot, jest przede wszystkim odmienność sposobu, w jaki rośliny żyją, ich, by posłużyć się określeniem Michaela Mardera, całkiem różna od naszej „egzystencja”⁷⁴. Dostrzeżenie roślinnych podmiotów jako współtwórców miejskości, do czego skłania współczesna myśl feministyczna, kwestionująca podrzędność miejsca, jakie w hierarchii bytów przyznawała roślinom zachodnia filozofia⁷⁵, jest momentem zakwestionowania ugruntowanych w pamięci kulturowej Zachodu wyobrażeń na temat miasta jako miejsca zawdzięczającego swoje trwanie ponawianym aktom różnicowania. Przestrzenną manifestacją tych procesów na wczesnym etapie dziejów urbanizacji były miejskie mury – fizycznie i symbolicznie oddzielające od siebie uporządkowane – oswojone – wewnątrz od chaotycznego – dzikiego – zewnątrz. Materialna transgresja murów miejskich, która zachodziła od końca XVIII wieku w efekcie przyspieszenia procesów urbanizacyjnych towarzyszących industrializacji⁷⁶, na długo nie osłabiła ich symbolicznego oddziaływania. Wyrażający się poprzez figurę muru proces odróżniania tego, co miejskie, od tego, co dzikie, kształtujący formę miast europejskich do XIX wieku i jego relacje z nie-miejskim otoczeniem, w mieście nowoczesnym zmanifestował się jako projekt uniwersalistycznej kultury miejskiej, uprzywilejowującej określone postawy wobec odmienności, typy relacji społecznych, stylów życia i estetycznych preferencji mieszkańców, podporządkowując przy tym miejski podmiot rygorom tego, co Georg Simmel nazwał „transsubiektywnym schematem czasowym”⁷⁷, zdolnym synchronizować na niespotykaną dotychczas skalę rytmy życia codziennego ogółu mieszkańców wielkich miast, wyzwalając ich tym samym od konieczności mocowania się z przyrodą⁷⁸. Jest to zatem ten typ kultury, którego rozpad diagnozuje dzisiaj Matthew Gandy w swoich analizach poliwalentnego pojęcia „miejskiej natury”⁷⁹, i ten sposób życia, który zdaniem Paula Wapnera, eliminując codzienne niewygody

⁷³ Rozumienie zjawiska dysonansu poznawczego przywołuję za: A. Kłoskowska, *Cultural Determinations of Attitudes*, op. cit., s. 11.

⁷⁴ M. Marder, *Plant-Thinking: A Philosophy of Vegetal Life*, Columbia University Press, New York 2013.

⁷⁵ M. Zamorska, *Z uważnością i troską...*, op. cit., s. 199.

⁷⁶ A. Wallis, *Koncepcja miasta i kryzys miasta*, [w:] idem, *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990, s. 167.

⁷⁷ G. Simmel, *Mentalność mieszkańców wielkich miast*. *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 308.

⁷⁸ Ibidem, s. 305.

⁷⁹ M. Gandy, *Natura Urbana: Ecological Constellations in Urban Space*, The MIT Press, Cambridge–London 2022.

i odcinając dzikość lokalnie, prowadzi do przenoszenia jej na poziom globalny, na którym nabiera ona mocy i przyspieszenia, przeobrażając się w groźny, niszczący żywioł⁸⁰.

Charakterystyczne dla nowoczesnej kultury miejskiej społeczno-przestrzenne akty różnicowania odnajdujemy także w opisanym przez Michela Foucaulta wynalazku „parcelacji”, towarzyszącym wybuchowi epidemii dżumy w XVII wieku⁸¹. Jako wewnętrzniejsza technologia segregacji ciał oparta na „schematach dyscyplinarnych”⁸² parcelacja wprowadza wyobrażony mur do wnętrza miasta, dzieląc je na ściśle kontrolowane parcele. Parcelacja może być jednak nie tylko narzędziem dyscyplinowania ciał ludzkich w trakcie kwarantanny, ale także sposobem dyscyplinowania roślin, którym wyznacza się w mieście określone zakresy. Jej przejawem jest na przykład sztuka ogrodnicza i sposób zagospodarowywania miejskich parków, w których, jak w przypadku warszawskich Łazienek Królewskich, ścieżki spacerowe oddziela się od zieleńców montowaną w głąb ziemi pionową, metalową konstrukcją, której widoczny na powierzchni rant wyznacza i subtelnie wzmacnia granicę między trajektoriami ludzi i siedliskami roślin.

Wydzieloną w efekcie wznoszenia muru parcelę uznać można za „archetyp przestrzenny”⁸³ społeczeństw zachodnich. Czyli swoisty dla nich „model pierwotny, który jest trwałym i powszechnym elementem kultury, przyjmowanym częściowo bezrefleksyjnie na poziomie podświadomości”⁸⁴. Jego praca zapośredniczona przez zachodni dyskurs urbanistyczny wpływa na kształtowanie się postaw miejskiego podmiotu wobec procesów takich jak ekosystemowa samoorganizacja, nad którymi nie może on sprawować pełnej kontroli. Archetyp parceli wpisuje się ponadto w szerszy porządek wyobrażeń przestrzennych kształtowanych przez różne typy geometrii, w tym przede wszystkim geometrię euklidesową z charakterystyczną dla niej siatką współrzędnych stanowiącą model dla miejskiej kratownicy (*grid*), ale jest także domeną „mityczności”⁸⁵. Ta podwójność sprawia, że jeśli potraktujemy mur i parcelę jako kulturowe czynniki kształtujące postawy wobec czwartej przyrody, musimy jednocześnie uznać, że ich źródłem jest nie tylko *doksa*, ale i *episteme*. Przekroczeniu ustaleń Euklidesa na gruncie geometrii, w efekcie którego pojawiała się geometria hiperboliczna i eliptyczna⁸⁶, towarzyszy wynalazek topologii, w tym także

⁸⁰ P. Wapner, *Is Wildness Over?*, Polity Press, Cambridge 2020, s. 11–12.

⁸¹ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Fundacja Aletheia, Warszawa 1998, s. 191.

⁸² Ibidem, s. 193.

⁸³ B. Jałowiecki, *Przestrzeń jako pamięć*, „Studia Socjologiczne” 1985, nr 2, s. 135.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ M. de Certeau, *Wynaleźć codzienność. Sztuki działania*, przeł. K. Thiel-Jańczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 103.

⁸⁶ J. Gómez, *Tam, gdzie proste są krzywe. Geometrie nieeuklidesowe*, przeł. H. Saeki, Buka Books Sławomir Chojnacki i RBA Coleccionables, Barcelona–Warszawa 2012.

w jej wariantach kulturowych⁸⁷. Topologia kulturowa⁸⁸ pozwala uchwycić wpływ, jaki na kształt parceli składających się na postrzegane z perspektywy przechodnia miasto wywierają procesy życiowe roślin. Funkcjonuje ona zatem w ramach innego porządku niż topografia, bazująca na delimitacji obszarów. Związanej z nią wyobraźni blisko bowiem do sposobu, w jaki wypowiada się nieświadome, co pozwala wyrazić osobliwości dane w podmiotowym doświadczeniu przestrzeni miejskiej, nierozpoznawalne z perspektywy geometrii klasycznej. W efekcie topologicznego rozprzestrzeniania się dzikości powierzchnia miasta podlega uplastycznieniu, a granice oddzielające od siebie poszczególne parcele miejskiego patchworku się zacierają. Do podobnego zdziczenia perspektywy, pozwalającego postrzegać miasto jako układ fluktuujących, zlewających się ze sobą powierzchni, prowadzi to, co w nawiązaniu do propozycji Donny Haraway możemy określić „myśleniem razem z roślinami”⁸⁹. Jego efektem jest „reorientacja”⁹⁰ perspektywy prowadząca do zwielokrotnienia centrów, z których w mieście potencjalnie startować może las.

Szczeliny chodnika. Czwarta przyroda poza nieużytkami

Naturalny proces wtórnego rozprzestrzeniania się dzikości, który może działać afektywnie na miejski podmiot, zachodzi w warunkach odbiegających od tych, które charakteryzują habitaty „dzikości pierwotnej”⁹¹. Umożliwia to sukcesję nierodzimym gatunkom roślinnym, która może w konsekwencji prowadzić do powstawania „lasów miejskich”⁹². Tym, co z estetycznego punktu widzenia szczególnie poruszające w opisywanym procesie ekosystemowym i co inspiruje do sformułowania dodatkowych uwag do pojęcia czwartej przyrody, jest fakt, że początek lasom miejskim może dać spękany mur czy szczelina w płytach miejskiego chodnika⁹³. Na kanwie zaobserwowanej przez Kowarika prawidłowości możemy sformułować myśl, że czasoprzestrzeni ustawiania ludzkiej aktywności, w których mogą się pojawić rośliny, jest w mieście nieskończenie wiele, a w każdym razie znacznie więcej, niż wynikałoby to z dającej się skatalogować, przy zastosowaniu technologii geoinformacyjnych⁹⁴,

⁸⁷ C. Lury, L. Parisi, T. Terranova, *Introduction: The Becoming Topological of Culture*, „Theory, Culture and Society” 2012, nr 29 (4/5).

⁸⁸ Ibidem, s. 4.

⁸⁹ D. Haraway, *Staying with the Trouble...*, op. cit.

⁹⁰ Por. B. Massumi, *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*, Duke University Press, Durham–London 2002, s. 182.

⁹¹ I. Kowarik, *Cities and Wilderness...*, op. cit., s. 33.

⁹² I. Kowarik, *Wild Urban Woodlands...*, op. cit., s. 22.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Na wzrost znaczenia nowych technologii geoinformacyjnych, takich jak GIS, w ewidencji i zbieraniu danych przestrzennych i opisowych na temat terenów poprzemysłowych wskazują A. Maciejewska, A. Turek, *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 92–104.

i policzyć liczby opuszczonych terenów przemysłowych, powydobywczych, powojkowych, pokolejowych czy porolniczych.

Potrzebę zniuansowania pojęcia „czwartej przyrody” dostrzegamy przede wszystkim wtedy, gdy dynamika procesów sukcesyjnych roślinności spontanicznej rozpatrywana jest z perspektywy podmiotu doświadczającego miasta w ruchu. Łączy go z miejskim milieu specyficzna więź kognitywna i uczuciowa, w każdym indywidualnym przypadku inna, którą możemy uznać za funkcję postawy przyjmowanej wobec mijanych miejsc, wyrażającej się w postaci ulotnych wrażeń. Chodziłoby zatem o uwzględnienie takiej perspektywy zmysłowej percepcji otoczenia, która konstytuuje się w skali mikro. Podobne spojrzenie na rośliny w mieście, wydobywające melancholijność i niesamowitość ich sposobu życia, proponuje książka Urszuli Zajączkowskiej Patyki, *badyle*. Opuszczając laboratorium biologa, w którym kroi się i fotografuje roślinne preparaty, by następnie poddać je standaryzującym klasyfikacjom, Zajączkowska wyrusza na spotkanie z roślinami w realnym i wyobrażonym mieście. Prowadząc swoją wędrówkę po zapośredniczonych literacko zgliszczach powojennej Warszawy, nocnych ulicach współczesnego Wołomina i meandrach własnej pamięci, autorka przekształca towarzyszące tym spacerom uczucia w angażującą opowieść⁹⁵. Flanerie Zajączkowskiej można odczytywać jako formę myślenia razem z roślinami, w którym zawieszeniu i rekonfiguracji ulegają wyuczone nastawienia percepcyjne i sposoby waloryzacji tego, jak rośliny się stają. „[...] także w tym systemie, upchanym we współrzędne kartezjańskie – napisze autorka Patyków, *badyli* – patrząc na drzewa, wciąż mamy szansę patrzeć tylko po swojemu. Nie można o tym zapomnieć. Nie wiercie nauczycielom biologii”⁹⁶.

Przyjmując optykę, którą w refleksji nad czwartą przyrodą umożliwiają roślinne *flanerie*, można zauważyć, że istotna staje się odpowiedź na pytanie zarówno o to, jakiego rodzaju obiektem z estetycznego punktu widzenia jest czwarta przyroda i kreowane przez nią afektujące „miejskie ambience”⁹⁷, jak i o to, gdzie ona jest, a zatem o jej relacyjnie rozpatrywane umiejscowienie. Odpowiedź na pierwsze pytanie interesuje przede wszystkim projektantów i architektów krajobrazu, którzy poszukują rozwiązań pozwalających stworzyć harmonijne roślinno-ludzkie przestrzenie publiczne, w których cele praktyk *placemakingowych* i tych związanych z ochroną nowej dzikości udałoby się zestroić. Inaczej rzecz się ma z drugim pytaniem. Tu odpowiedzi szukać trzeba poza „nieużytkami”⁹⁸. Po pierwsze dlatego, że „nieużytki” są zewnętrznym wobec doświadczenia konstruktem pojęciowym, powstałym w efekcie zastosowania administracyjnych praktyk delimitacji i naukowych klasyfikacji terytoriów. Po drugie, przestrzenna dystrybucja procesów wegetacyjnych roślinności spontanicznej wykracza poza wydzielone obszary. Prowadzi ona do pojawiania się w mieście mnogich heterotopii dzikości, które za Gilles’em Deleuze’em i Félixem

⁹⁵ U. Zajączkowska, *Patyki, badyle*, Wydawnictwo Marginesy, Warszawa 2019.

⁹⁶ Ibidem, s. 52.

⁹⁷ J.P. Thibaud, *Urban Ambiences as Common Ground?*, „Lebenswelt” 2014, nr 4 (1).

⁹⁸ K. Jakubowski, *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody...*, op. cit.

Guattarim chciałabym rozumieć jako „płaskie wielości o n-wymiarach”, dla których opisu dysponujemy jedynie „dopełniaczami cząstkowymi” – „trochę perzu, trochę kłącza”⁹⁹. Rośliny spontaniczne, które podmiot spotyka na swoich miejskich ścieżkach, nie tylko tworzą w swej liczbie żywą warstwę miasta, ale manifestują się także w swojej ulotnej pojedynczości. Ich życiowa dynamika nie przebiega zgodnie z geometrią czytelnych podziałów fundujących przekazywane przez kulturową tradycję, zrealizowane i wirtualne wyobrażenia na temat relacji natury i kultury w mieście, których figurami są mur i parcela. Rośliny kreślą raczej własne nieostre „diagramy”¹⁰⁰, które można rozpatrywać w odniesieniu do opisywanego przez Scotta Lasha zjawiska „deformacji figury”¹⁰¹. W rozumieniu Lasha defiguracja jest procesem topologicznym, prowadzącym do utraty przez współczesny podmiot zdolności do konstruowania reprezentacji doświadczenia w postaci „foremnych” figur sensu. Dyspozycję tę tracimy w efekcie zachodzącej obecnie rewolucji technologicznej, która prowadzi do uplastycznienia i rozchwiania granic *Lebensweltów* przy jednoczesnym wzmożeniu roli, którą w ich „deformacji” odgrywa „produktywna wyobraźnia”¹⁰². Możemy zauważyć, że domeną procesu deformacji nie jest wyłącznie poddana technologicznemu oddziaływaniu, halucynująca, wciąż się reorganizująca *psyche*, lecz także naturo-kulturowe środowisko miejskie, które podmiot współtworzy i z którym jest powiązany. Świadomość tę zyskujemy w migawkowych postrzeżeniach tego, jak rośliny miejskie zasiedlają szczeliny, spotykając w jednocześnie „realnym-i-wyobrażonym”¹⁰³ mieście babkę lekarską, jaskółcze ziele, pokrzywę, krzaki jeżyny. Czy można powiedzieć, że jest to spotkanie z czwartą przyrodą?

Zakończenie

Dziczające miasto nie przypomina czytelnej mozaiki, lecz nieciągły „biom”¹⁰⁴ o strzępistych konturach. Nie jest statyczne, podlega ciągłym przeobrażeniom. Sukcesja wtórna rozrzucająca zaczątki lasu w przygodnych miejscach będzie zatem procesem, który wpłynie na konstruowany w posthumanistycznym dyskursie urbanistycznym obraz relacji miasta i natury. Nie wpisuje się on już w ramy nowoczesnego projektu kultury miejskiej wspartego na aktach odróżniania tego, co dzikie, od tego, co oswojone. Roślinność spontaniczna zamazuje fizyczne i wyobrażone granice oddzielające od siebie miejskie powierzchnie i deformuje kształt miejskich parceli, wpływając przy tym na sposób, w jaki postrzegamy miasto i nasze w nim miejsce. Ta afektująca

⁹⁹ G. Deleuze, F. Guattari, *Tysiąc plateau*, Fundacja Bęc Zmiana, Warszawa 2015, s. 10.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 170.

¹⁰¹ S. Lash, *Deforming the Figure...*, op. cit.

¹⁰² Ibidem, s. 262.

¹⁰³ E. Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Blackwell Publishers, Cambridge–Oxford 1996.

¹⁰⁴ M. Gandy, *Natura Urbana...*, op. cit., s. 47.

podmiot twórczość roślin daje o sobie znać ze szczególną siłą również w postsocjalistycznym kontekście urbanistycznym¹⁰⁵. Mowa tu zwłaszcza o miastach starych, pustoszejących i przestrzennie rozproszonych, w których kumulują się różne warstwy czasu i ludzkich historii, gdzie intensywnie użytkowane główne arterie i place zawieszono na poły obecnej, a na poły znikającej sieci ulic i przejść przemierzanych niespiesznie i sporadycznie. W spękaniach, szczelinach i rysach chodników i budynków pulsuje życie pleniących się spontanicznie dzikich pędów, które w trudnym do określenia kierunku zmieniają kształt urbanistycznej siatki unoszącej miasto. Przy uwzględnieniu mikroskali pieszej przechadzki zauważamy, że proces przypadkowego rozrzucenia w mieście mikromiejsc czwartej przyrody słabo poddaje się kwantyfikacji i trudno go zmapować, można go za to skonstatować, chodząc. Myślenie razem z roślinami w kulturowo zorientowanej refleksji nad miastem wydobywa z tła to, czemu projekt nowoczesnej kultury miejskiej wsparty na figurach muru i parceli starał się zapobiegać – niejednoznaczność, relacyjność i sploty. Być może zatem diagnozowane w badaniach społecznych doświadczenie ambiwalencji, zabarwiające postawy wobec czwartej przyrody, przy zmianie skali i reorientacji perspektywy zechcemy uznać za efekt niekonwencjonalnej twórczości roślin.

Bibliografia

- Bach L., Egerer M., Klisch U., Straka T.M., *Beyond Values: How Emotions, Anthropomorphism, Beliefs and Knowledge Relate to the Acceptability of Native and Non-native Species Management in Cities*, „People and Nature” 2022, t. 4, nr 6, s. 1–15, <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pan3.10398> (dostęp: 13.01.2024).
- Bauer N., *Attitudes toward Wilderness and Public Demands on Wilderness Areas* [w:] I. Kowarik, S. Körner, *Wild Urban Woodlands*, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg 2005.
- Bauer N., Halbac-Cotoara-Zamfir C., Halbac-Cotoara-Zamfir R., Megyesi B., *Attitudes and Environmental Citizenship* [w:] J. Boeve-de Pauw, J. Činčera, N. Gericke, A.C. Hadjichambis, M.C. Knippels, D. Paraskeva-Hadjichambi, P. Reis (red.), *Conceptualizing Environmental Citizenship for 21st Century Education, Environmental Discourses in Science Education 4*, SpringerLink, 27.02.2020, https://doi.org/10.1007/978-3-030-20249-1_7 (dostęp: 13.01.2024).
- Bauer N., Wallner A., Hunziker M., *The Change of European Landscapes: Human–Nature Relationships, Public Attitudes towards Rewilding and the Implications for Landscape Management in Switzerland*, „Journal of Environmental Management” 2009, nr 90.

¹⁰⁵ Doświadczenia miast postsocjalistycznych we wdrażaniu projektów renaturyzacyjnych (rewilding) i kreowaniu „parków natury” są skromniejsze niż doświadczenia miast zachodnioeuropejskich w tym zakresie, mniej jest w związku z tym badań nad społeczną percepcją nowej dzikości bezpośrednio powiązanych z ich realizacją. Zob. K. Jakubowski, *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody...*, op. cit.; P. Kulesza, M. Solski, *Percepcja terenów roślinności spontanicznej przez jego mieszkańców* [w:] E. Trzaskowska, P. Adamiec (red.), *Krajobrazy Lublina. Roślinność naturalna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016; P. Skubała, *Czwarta przyroda i jej znaczenie w miastach*, „Aura: Ochrona Środowiska” 2022, nr 8; „Autoportret” 2019, nr 3 (66).

- Certeau M. de, *Wynaleźć codzienność. Sztuki działania*, przeł. K. Thiel-Jańczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Deleuze G., Guattari F., *Tysiąc plateau*, Fundacja Bęc Zmiana, Warszawa 2015.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Fundacja Aletheia, Warszawa 1998.
- Gandy M., *Natura Urbana: Ecological Constellations in Urban Space*, The MIT Press, Cambridge–London 2022.
- Gandy M., *Urban Nature and the Ecological Imaginary* [w:] N. Heynen, M. Kaika, E. Swynedouw (red.), *In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism*, Routledge, London–New York 2006.
- Gómez J., *Tam, gdzie proste są krzywe. Geometrie nieeuklidesowe*, przeł. H. Saeki, Buka Books Sławomir Chojnacki i RBA Coleccionables, Barcelona–Warszawa 2012.
- Habermas J., *Interesy konstytuujące poznanie*, przeł. L. Witkowski, „Colloquia Communia” 1985, nr 2 (19).
- Haraway D., *Staying with the Trouble: Making Kin in Chthulucene*, Duke University Press, Durham–London 2016.
- Hunziker M., *The Spontaneous Reafforestation in Abandoned Agricultural Lands: Perception and Aesthetic Assessment by Locals and Tourists*, „Landscape and Urban Planning” 1995, nr 31, s. 399–410.
- Jakubowski K., *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody i funkcji nieużytków miejskich*, Fundacja Dzieci w Naturę, Kraków 2020.
- Jakubowski K., *Czwarta przyroda w mieście*, „Autoportret. Pismo o dobrej przestrzeni” 2019, nr 3 (66), <https://www.autoportret.pl/artykuly/czwarta-przyroda-w-miescie/> (dostęp: 13.01.2024).
- Jałowiecki B., *Przestrzeń jako pamięć*, „Studia Socjologiczne” 1985, nr 2, s. 135.
- Kłoskowska A., *Cultural Determination of Attitudes*, „The Polish Sociological Bulletin” 1973, nr 1–2 (28–29).
- Kowarik I., *Cities and Wilderness: A New Perspective*, „International Journal of Wilderness” 2013, t. 19, nr 3.
- Kowarik I., *Wild Urban Woodlands: Towards a Conceptual Framework* [w:] I. Kowarik, S. Körner, *Wild Urban Woodlands*, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg 2005.
- Kotkin J., *Powszechna historia miasta*, przeł. P. Jaworski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2018.
- Kulesza P., Solski M., *Percepcja terenów roślinności spontanicznej przez jego mieszkańców* [w:] E. Trzaskowska, P. Adamiec (red.), *Krajobrazy Lublina. Roślinność naturalna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- Lash S., *Deforming the Figure: Topology and the Social Imaginary*, „Theory, Culture & Society” 2012, nr 29 (4/5), s. 261–287.
- Lury C., Parisi L., Terranova T., *Introduction: The Becoming Topological of Culture*, „Theory, Culture and Society” 2012, nr 29 (4/5).
- Maciejewska A., Turek A., *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.
- Marder M., *Plant-Thinking: A Philosophy of Vegetal Life*, Columbia University Press, New York 2013.
- Massumi B., *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*, Duke University Press, Durham–London 2002.

- Mathews F., *From Wilderness Preservation to the Fight for Lawlands: Towards a Revisioning of Conservation* [w:] R. Bartel, M. Branagan, S. Harris, F. Utley (red.), *Rethinking Wilderness and the Wild: Conflict, Conservation and Co-existence*, Routledge, Abingdon–New York 2021, s. 254–273.
- Nawrotek K., *Miasto jako idea polityczna*, przedm. J. Staniszkis, Korporacja Ha!art, Kraków 2009.
- Otto R., *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, przeł. B. Kupis, Wydawnictwo KR, Warszawa 1999.
- Przywojska J., *Rewitalizacja miast: aspekt społeczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Rink D., *Surrogate Nature or Wilderness? Social Perceptions and Notions of Nature in and Urban Context* [w:] I. Kowarik, S. Körner, *Wild Urban Woodlands*, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg 2005.
- Sassen S., *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge–London 2014.
- Shiva V., *Women's Indigenous Knowledge and Biodiversity Conservation* [w:] M. Mies, V. Shiva, *Ecofeminism*, Zed Books, London–New York 2014.
- Simmel G., *Mentalność mieszkańców wielkich miast* [w:] idem, *Socjologia*, przeł. M. Łukasiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Skubała P., *Czwarta przyroda i jej znaczenie w miastach*, „Aura: Ochrona Środowiska” 2022, nr 8; „Autoportret” 2019, nr 3 (66).
- Soja E., *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Blackwell Publishers, Cambridge–Oxford 1996.
- Sonti N.F., *Ambivalence in the Woods: Baltimore Resident Perceptions of Local Forest Patches*, „Society and Natural Resources” 2020, t. 33, nr 7, s. 1–19, <https://doi.org/10.1080/08941920.2019.1701162> (dostęp: 13.01.2024).
- Thibaud J.P., *Urban Ambiances as Common Ground?*, „Lebenswelt” 2014, nr 4 (1), s. 282–295.
- Wallis A., *Koncepcja miasta i kryzys miasta* [w:] idem, *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990.
- Wapner P., *Is Wildness Over?*, Polity Press, Cambridge 2020.
- Zajączkowska U., *Patyki, badyle*, Wydawnictwo Marginesy, Warszawa 2019.
- Zamorska M., *Z uważnością i troską: feministyczne studia nad roślinami*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2022, R. LXXXIV, z. 1, s. 197–212.
- Zoderer B.M., Tasser E., *The Plurality of Wilderness Beliefs and their Mediating Role in Shaping Attitudes towards Wilderness*, „Journal of Environmental Management” 2021, nr 277.
- Zukin S., *The Cultures of Cities*, Blackwell Publishing, Malden 1995.